

Dr hab. Joanna Wyleżałek, prof. SGGW
Instytut Nauk Socjologicznych i Pedagogiki
Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie

Recenzja rozprawy habilitacyjnej dr. Przemysława Nosala

Sportowe zakłady bukmacherskie. Społeczna praktyka grania, ss.334

Uniwersytet Adama Mickiewicza w Poznaniu

Wydział Socjologii

Poznań 2023

Uwagi ogólne

Dr Przemysław Nosal wnioskuje o nadanie stopnia doktora habilitowanego na podstawie monografii naukowej pt. *Sportowe zakłady bukmacherskie. Społeczna praktyka grania*, której poświęcono w przedłożonej recenzji największą uwagę.

Dorobek Pana doktora, obok w/w monografii, to 56 artykułów, 2 monografie autorskie lub współautorskie oraz 3 współredagowane monografie zbiorowe. Autor w autoreferacie sam wskazuje, że w związku z problematyką z zakresu socjologii sportu (której dotyczy również książka habilitacyjna) pozostaje większość Jego dorobku naukowego. Świadczy to o spójności zainteresowań badawczych dr Przemysława Nosala, które wpisują się w trzy główne obszary tematyczne: studia nad kibicami piłkarskimi, teoretyczne aspekty socjologii sportu oraz socjologiczna analiza sportowych zakładów bukmacherskich. Obok publikacji z zakresu socjologii sportu w dorobku dr Przemysława Nosala znajdują się publikacje dotyczące m.in.: ekonomii społecznej, samorządności, wykluczenia przez ubóstwo czy niepełnosprawność, deindywidualizacji. Pojawianie się, obok podstawowego nurtu badawczego Autora, publikacji dotyczących odmiennej problematyki społecznej uważam również za zaletę, ponieważ zróżnicowanie eksplorowanych przez badaczy zagadnień społecznych wzbogaca perspektywy poznawcze i warsztat metodologiczny.

Dr Przemysław Nosal charakteryzuje się ponadto umiejętnością pracy w zespołach badawczych, o czym świadczą zarówno publikacje współautorskie, jak i udział w licznych projektach badawczych zarówno krajowych, jak i zagranicznych.

Udział w wielu konferencjach naukowych oraz kilku zagranicznych stażach wskazuje natomiast na dużą mobilność badacza i dążenie do wzbogacania swojego doświadczenia i wiedzy naukowej, a także gotowość dzielenia się z innymi naukowcami wnioskami z własnych badań. O docenianiu wiedzy eksperckiej dr Przemysław Nosala świadczy wykaz wykonanych ekspertyz i opracowań na zamówienie instytucji publicznych i przedsiębiorców, a także udział w zespołach eksperckich i konkursowych.

Dotychczasowy dorobek dr Przemysław Nosala, w mojej opinii, zdecydowanie uprawnia do podjęcia procedury habilitacyjnej.

Recenzowana praca habilitacyjna *Sportowe zakłady bukmacherskie. Społeczna praktyka grania* ma charakter teoretyczno – empiryczny osadzony w ujęciu teorii praktyk społecznych. Konstrukcja rozprawy odpowiada założonemu charakterowi rozważań. Praca składa się z trzech części. W części pierwszej Autor wprowadza czytelnika do świata hazardu prezentując zróżnicowane społeczne konteksty praktykowania hazardu.

Zwraca tu uwagę, że hazard można rozpatrywać wieloaspektowo traktując go jako: działanie magiczne (tu pewna uwaga w dalszej części recenzji), podejmowanie ryzyka, pole badania prawdopodobieństwa i racjonalności ludzkiego działania, grę, sposób pozyskiwania pieniędzy, przedmiot regulacji czy przedmiot badań socjologicznych. Część druga stanowi tło teoretyczne i metodologiczne rozważań. Rozdział czwarty w tej części wyznacza ramy teoretyczne badań, a rozdział piąty prezentuje cele pracy, pytania badawcze, przebieg procesu badawczego i zastosowane metody badawcze. Autor wskazuje w tym rozdziale również na istnienie „luki badawczej” mającej uzasadnić wybór teorii praktyk społecznych, jako teorii pozwalającej ukazać zakłady bukmacherskie jako: „*wielowymiarową aktywność składającą się z obserwowalnych i nieobserwowalnych elementów, neutralną w kontekście normatywnym i wykonywaną w określony sposób*” (s. 106). Podejście do badania rzeczywistości społecznej charakterystyczne dla teorii praktyk odzwierciedla część trzecia rozważań prezentująca wyniki badań własnych. Autor uwzględniając trzy składowe praktyk społecznych (Shove, Pantzar, Watson, 2012): materialność, kompetencje (z rozumieniem świata i wiedzą praktyczną) oraz znaczenia (z wartościami i emocjami włącznie oraz przekonaniem porządkującym działania) przedstawia w części trzeciej cztery rozdziały poświęcone: elementom światopoglądu jako kontekstowi praktyki grania, znaczeniom zakładów bukmacherskich, kompetencjom bukmacherskim oraz zakładom w działaniu, czyli procesowi grania.

Jednocześnie zwrócić należy uwagę, że Autor arbitralnie wskazał wątki mentalne jako te najbardziej godne uwagi, do wypuklenia których dąży w swoich rozważaniach. Nie oznacza

to jednak zanegowania holistycznego ujmowania praktyk społecznych, ich całościowego charakteru łączącego wszystkie elementy, a stanowi wyraz zwiększonego zainteresowania Autora pewną grupą elementów składowych.

Całość pracy wieńczy ciekawie ujęte zakończenie. Nie tylko odnaleźć w nim można odpowiedzi na podstawowe pytania badawcze, ale również próbę wskazania dwukierunkowych efektów poznawczych prowadzonych badań: co teoria praktyk nowego wnosi do poznania praktyki zakładów bukmacherskich oraz co zakłady bukmacherskie mówią o stosowaniu teorii praktyk (rozwiniecie tego wątku znajduje się w dalszej części recenzji). W pracy zwraca również uwagę szeroka, przekrojowa literatura zarówno rodzima jak i światowa.

Problematyka pracy skoncentrowana jest na praktyce zakładów bukmacherskich przez pryzmat istnienia sprzężenia między działającą jednostką a kontekstem społecznym, w którym działania są podejmowane. Ten wyraz formacyjnego charakteru relacji, sprowadzającego się zarówno do uczestnictwa w życiu społecznym, jak i wytwarzania go najlepiej oddaje według Autora teoria praktyk społecznych: „*zaletą teorii praktyk społecznych w badaniach nad hazardem jest to, że skupia się ona zarówno na strukturze, jak i na sprawczości jednostki*” (za: Gordon, Reith, 2019; tu: s.101). Istotne jest, że w tym podejściu gry hazardowe nie są analizowane jako działania naruszającego (lub nie) aksjonormatywny charakter życia społecznego, ale jako neutralne, zrutyinizowane działania włączone w praktykę dnia codziennego jednostek uprawiających hazard.

Ocena rozważań teoretycznych

Autor już w samym wstępie, odwołując się do cytatu z „*Kronik*” Bolesława Prusa, wskazuje na wielowymiarowość hazardu i jego powiązanie z innymi obszarami życia społecznego. To powiązanie hazardu z szerszą perspektywą społeczną czyni go interesującym przedmiotem badań. Sama aktywność, dotycząca różnych form praktykowania hazardu, w swojej perspektywie fizycznej - jak twierdzi Autor, nie wnosi znaczących walorów poznawczych. Ważne jest ujęcie hazardu szerzej, między innymi jako aktywności zakorzenionej w światopoglądzie, ponieważ z tej perspektywy hazard jawi się jako wyraz stosunku osoby grającej do otaczającej ją rzeczywistości społecznej. Autor, uwzględniając ten fakt, poświęca w części trzeciej swojej rozprawy rozdział szósty zagadnieniom światopoglądu, który stanowi kontekst praktyki grania. Ten aspekt uznaję za najciekawszą poznawczo stronę recenzowanej rozprawy, co przyjąć należy jednak jako ocenę subiektywną wynikającą z zainteresowań badawczych recenzentki. Obok światopoglądu również znaczenia jakie nadają jednostki hazardowi (powiązane zresztą często z światopoglądem), ze względu na ich różnorodność,

stanowią o uzasadnionym zainteresowaniu hazardem jako przedmiotem badań. Autor wskazuje również na multikontekstowość hazardu jako praktyki zakotwiczonej jednocześnie w wielu wymiarach życia społecznego: kulturowym, ekonomicznym, politycznym, prawnym, medialnym oraz technologicznym (s. 11). Owa multikontekstowość znajduje swoje odzwierciedlenie w rozważaniach zawartych w części pierwszej rozważań, w której zaprezentowano hazard i sportowe zakłady bukmacherskie. Rozdział pierwszy poświęcono społecznym kontekstom praktykowania hazardu wskazując, że gry hazardowe stanowią jedną z najstarszych i najbardziej rozpowszechnionych ludzkich aktywności. Autor pomija jednak celowo aspekt historyczny słusznie wskazując na istnienie wyczerpujących opisów historycznych w innych publikacjach (m.in. Schwartz, 2009). Rozdział ten uważam za wyczerpujący i istotny poznawczo. Pomimo ogólnie pozytywnej oceny uważam jednak, że zwrócić należy uwagę na kontrowersyjny charakter rozważań poszukujących wspólnych źródeł hazardu i praktyk religijnych. Można oczywiście uznać „magiczny” czy rytualny charakter działań wpisany w obydwie formy aktywności, ale uwzględnić należy ich zgoła odmienną istotę. Podejmowanie aktywności religijnych zaspokoić ma ludzką potrzebę transcendencji, czyli potrzeby najwyższego rzędu. Natomiast traktowanie hazardu jako „medium nadprzyrodzonego” ma zgoła instrumentalny charakter - służy użyciu go jako środka do zrealizowania potrzeb niższego rzędu: materialnych (hazard jako źródło dochodu), bezpieczeństwa (posiadanie), przynależności (budowanie sieci społecznej), czy samorealizacji (instrumentalna wartość pieniędzy pozwalająca na inwestowanie we własny rozwój) (por. Maslow, 1943). W tym kontekście kontrowersyjne stają się również niektóre argumenty badaczy przywoływanych przez Autora – i chociaż w tym miejscu nie będę poświęcać tym zagadnieniom więcej uwagi, uznaję, że rozważania nawet znakomitych badaczy (np. Fuller, 1974) w niektórych aspektach mogą, a nawet powinny zostać poddawane analizie krytycznej. Wskazywanie na hazard jako na podejmowanie ryzyka wydaje się natomiast oczywiste, jednak Autor zwraca uwagę, że ryzyko wpisane w hazard wpisuje się w ryzyko cywilizacyjne – hazard może zatem stanowić formę „oswajania” przez jednostkę zasad definiujących rzeczywistość (s.22). Ta bardzo interesująca teza może stanowić bazę badań pogłębianych lokujących się na pograniczy socjologii i psychologii.

Ujęcie hazardu jako pola badania prawdopodobieństwa i racjonalności ludzkiego działania wskazuje na proces podejmowania decyzji i specyficzne błędy poznawcze charakterystyczne dla graczy. Autor jednocześnie- co uważam za bardzo istotne, zwraca uwagę, że konstrukcja świata hazardu zmierza w kierunku celowego wywoływania błędów poznawczych. Skoro zatem hazard stanowi odzwierciedlenie wielu praktyk społecznych, to (Reith,1999; tu s. 54) ,

to pojawia się pytanie czy, ten sam mechanizm nie dotyczy konstrukcji szerszej ujmowanej rzeczywistości społecznej? Czy celowe wywoływanie błędów poznawczych nie stanowi powszechnej i jednocześnie funkcjonalnej praktyki dla rekonstrukcji współczesnego, globalnego świata w kierunku kumulacji zysków przez określone grupy społeczne? Oczywiście zagadnienia te stanowią inny zakres poznawczy, jednak zupełne pominięcie tej kwestii przez Autora odbiera rozważaniom szerszej, istotnej perspektywy (por. m.in. Stiglitz, 2002).

Prezentacja hazardu jako gry pozwalającej na pozyskiwanie pieniędzy, z wpisanim aspektem „losu” nie wyczerpuje - jak słusznie zauważa Autor, złożoności tej formy ludzkiej aktywności. Jej „magiczny” charakter (na co zwracałam również uwagę wcześniej) sprowadza się do możliwości odmiany losu, spełnienia marzeń, wolności od zobowiązań i osiągnięcia poczucia szczęścia (Ritzer, 2012; tu s.33). Na tle przemian cywilizacyjnych zmienia się również specyfika gier hazardowych, które podlegają procesowi instytucjonalizacji i stają się przedmiotem regulacji prawnych. W rezultacie rosnącej ilości pieniędzy obecnej w grach hazardowych wzrastało zainteresowanie państwa tą formą społecznej aktywności- pisze Autor. Wprowadzenie regulacji dotyczących opodatkowania praktyk hazardowych nadały wielu jego przejawom legalistycznego charakteru, co stanowi podstawę stosunkowo powszechnej społecznej legitymacji legalnych gier hazardowych. Fenomen hazardu jest zatem wytwarzany oraz reprodukowany poprzez to w jaki sposób się o nim mówi, nie tylko dzięki regulacjom prawnym, ale również w konsekwencji jego kulturowych reprezentacji nadających sensy. Interesująca z tej perspektywy jest zaprezentowana przez Autora typologia filmowych reprezentacji hazardu (Turner, Fritz, Zangeneh, 2007; tu: ss. 41-42).

Hazard jako przedmiot badań socjologicznych został zaprezentowany w odniesieniu do charakterystyki uprawiania hazardu w Polsce (głównie badania CBOS), charakterystyki osób grających oraz perspektywy poznawczej traktującej hazard jako problem społeczny. Za najważniejsze w tej części rozważań uznaję informacje dotyczące: 1) wzorów jednostkowych praktyk hazardowych pozostających w relacji z pozycją społeczną gracza (wykształcenie, przynależność do określonej grupy społecznej), 2) relatywnie niewielkiego zagrożenia uzależnieniem i samym uzależnieniem osób uprawiających hazard w Polsce, 3) stosunkowo powszechnej normatywnej ramy badań hazardu jako problemu społecznego (m.in. Dielman, 1979; Barmaki, 2010, Grinols 2011, Langham i in. 2015. Autor zwraca uwagę , że badania prowadzone w powyższych nurtach mają „ *performatywny potencjał, czyli zarówno opisują, jak i stwarzają konteksty uprawiania hazardu*” (s.53). W odniesieniu do zagrożeń społecznych, które niesie ze sobą hazard wskazany performatywny potencjał badań w wymienionych nurtach stanowi, w mojej opinii, niezmiernie korzystną społecznie

konsekwencję uwrażliwiająca na niekorzystne społecznie skutki uprawiania hazardu. Wskazać ponadto należy, że kompleksowy opis hazardu jako działania społecznego w jego aspekcie kontekstowym oraz jednostkowym, nie wyklucza *de facto* normatywnego wnioskowania dotyczącego zarówno samej praktyki hazardowej, jak i współczesnych uwarunkowań cywilizacyjnych. Połączenie kilku modalności badawczych mogłoby istotnie wzbogacić socjologiczną perspektywę poznawczą (co z założenia mogłoby wzbogacić również działania w ramach profilaktyki problemów społecznych).

Rozdział drugi w pierwszej części przedstawia charakterystykę i socjogenezę sportowych zakładów bukmacherskich, które stanowią szczególny przykład relacji i pomiędzy hazardem, a sportem. Autor zwraca tutaj uwagę na „uhazardowanie sportu” (Purdum, Roenberg, 2016; tu: s. 55) i konsekwencje społeczne wynikające z tego faktu. Przedstawia kluczowe atrybuty sportowych zakładów bukmacherskich: relacyjność, legalność i wyspecjalizowanie. Kolejno w rozdziale trzecim przedstawione są sportowe zakłady bukmacherskie jako specyficzna odmiana hazardu w swojej „podwójnej” naturze, w której istotne są zarówno umiejętności, jak i szczęście. Autor wskazuje również, że zakłady bukmacherskie traktowane są jako tzw. „lekki” hazard ze względu na niskokwotowe stawki, co wyłącza je z równorzędnych z innymi odmianami hazardu, rozważań jako problemu społecznego. Argumentacja pozostaje jednak wątpliwa z perspektywy konsekwencji relacyjnych i społecznych, które może powodować praktykowanie zakładów bukmacherskich. Ważnym zagadnieniem, obok walorów poznawczych wynikających z opisowej formuły tej części rozważań, jest wpisanie hazardu w specyfikę procesów globalnych: „*hazard stał się fenomenem globalnym, domeną transnarodowych przepływów kapitału, informacji oraz dóbr i usług*” (Gainsbury i in. 2015; tu: s.80). Zwrócenie uwagi na efekt FOMO (*fear of missing out*), czyli lęk przed przegapieniem czegoś ważnego jest istotne nie tylko z perspektywy zakładów bukmacherskich wymagających stałej analizy zawodów sportowych, ale z perspektywy wielu procesów odbywających się we współczesnym świecie, gdzie podstawową „walutą” staje się informacja i umiejętność właściwego jej wykorzystania. Za niezmiernie istotne zagadnienie uznaję, opisane przez Autora zjawisko ustawiania zawodów sportowych i wynikającą z niego potrzebę posiadania przez graczy wiedzy zakulisowej. Istota tego zagadnienia dotyczy jednak nie tylko samej praktyki zakładów bukmacherskich, a bardziej uwarunkowań nieprzejrzystości życia społecznego w ogóle (pisałam o tym wcześniej). Zwraca na to również uwagę przywoływana przez Autora (s.53) Gerda Reith: „*Wszyscy jesteśmy hazardzistami. Tak długo jak szansa i niepewność istnieją jako elementy ludzkiej egzystencji, to zawsze nimi będziemy (...). Ryzyko, spekulacja, indeterminizm, płynność – one wszystkie wybrzmiewają w funkcjonowaniu jednostki*”.

Uwarunkowania nieprzejrzystości życia społecznego, wpisanego w życie społeczne ryzyka czy indeterminizmu stają się współcześnie bardzo istotnymi socjologicznymi tematami badawczymi, których odzwierciedlenie znajdujemy w recenzowanych rozważaniach na temat hazardu. Autor przyjął przejrzystą konstrukcję części pierwszej rozważań prowadząca się do wieloaspektowej prezentacji hazardu i zakładów bukmacherskich. Sądzę jednak, że poświęcenie większej uwagi społeczeństwu ryzyka znacząco wzbogaciłoby rozważania teoretyczne lokując je silniej w kontekście globalnych procesów i instytucji, tym bardziej, że zagadnienia ryzyka i nagrody zostały ujęte w części badawczej (s.136-141).

Ocena założeń badawczych i ich realizacji

Część drugą Autor rozpoczyna od wyznaczenia ram teoretycznych badań wskazując, że analiza hazardu wymaga ramy teoretycznej uwzględniającej jego wewnętrzną złożoność. Konieczność podkreślenia zależności między działającą jednostką a kontekstem społecznym, w którym działania są podejmowane zostaje ujęta w ramy teorii praktyk społecznych. Zwrócić jednak należy uwagę, że dwustronny, formacyjny charakter prowadzący się do jednoczesnego uczestnictwa w życiu społecznym i równoległego wytwarzania go (Giddens, 2003) dotyczy wszystkich procesów społecznych, a dobór ram teoretycznych do badania rzeczywistości społecznej jest zabiegiem arbitralnym wynikającym z preferencji teoretycznych badacza, a nie ze złożoności opisywanego wycinka rzeczywistości społecznej (większość procesów społecznych jest współcześnie wielowymiarowa i złożona). Położenie akcentu badawczego na konkretnym, wybranym aspekcie hazardu mogłoby spowodować dobór innych ram teoretycznych, co nie zmieniałoby faktu, że hazard jest wewnętrznie złożony- chodzi zatem o samą argumentację doboru ram teoretycznych. Nie fakt wewnętrznej złożoności hazardu powinien stanowić argument dla doboru teorii praktyk społecznych jako ramy teoretycznej badań, a potrzeba badacza ukazania hazardu w wielu wymiarach.

W rozdziale prezentującym tło teoretyczne Autor słusznie zwraca uwagę na istotne założenia dotyczące ontologii i codzienności życia społecznego opisując w tym kontekście: działanie, praktyki oraz wiedzę (w praktykach). Za istotne uważam również zwrócenie uwagi, że to właśnie tacy socjologowie jak Giddens, Foucault, Bourdieu, Kaufmann i in. uważani są za prekursorów (czy inspiratorów) teorii praktyk ze względu na zainteresowanie „dzianiem się” jako główną cechą życia społecznego (s.94), co znakomicie rozwinęli Schatzki (1996, 2001, 2002, 2012, 2016, 2017), Swidler (2001), Reckwitz (2002, 2017), Nicolini (2012, 2017), Welch i Warde (2017) i in. Odwołując się już wprost do podjętej przez Autora problematyki, wskazuje

On, że Ross Gordon i Gerda Reith zwracają uwagę, że perspektywa praktyk społecznych jest rzadko używana w badaniach nad hazardem (s. 100) i z tej perspektywy stwierdzić należy przeprowadzone badania za cenne poznawczo. Wracając do aspektu normatywnego, kolejny raz zwrócić chcę jednak uwagę, że pomimo, iż - jak pisze Autor: „ w tej optyce (teorii działania społecznego¹) praktyki hazardowe postrzegane są jako aksjonormatywnie neutralne działania, osadzone w określony sposób w jednostkowej rutynie życia codziennego”(s.101) wnioski płynące z badań prowadzonych w perspektywie teorii działania w znamienity sposób mogą wzbogacić wiedzę o współczesnych problemach społecznych, a w rezultacie praktykę ich przeciwdziałania. Pomimo, że sam Autor unika normatywnych ocen praktyki hazardu (zgodnie z przyjętą koncepcją teoretyczną), we wstępie publikacji przywołuje ocenne podejście do hazardu ujęte przez Bolesława Prusa (odwołanie do opisu hazardu ujętego w ramy dewiacji aberracyjnej R. Mertona, s.9). Pisząc o poznawczych korzyściach wynikających z zastosowania teorii praktyk wskazuje natomiast Autor na kilka elementów:1) ukontekstowanie wiedzy o praktyce grania (uwzględnienie zarówno charakterystyki jednostki, jak i społeczno - historycznego kontekstu praktyki), 2) traktowanie hazardu jako elementu życia codziennego (w tej perspektywie nie jako problemu społecznego, a jako elementu praktyki społecznej), 3) redukcję wizji ludzkiej sprawczości (koncentracja się na rutynach), 4) analizę działania w jego wewnętrznej złożoności i spójności, 5) uwypuklenie znaczenia wiedzy w realizacji praktyk.

W rozdziale piątym Autor prezentuje podstawy metodologiczne badań z opisem celu pracy, pytaniami badawczymi, opisem procesu badawczego oraz opisem zastosowanych metod i technik badawczych. Główne pytanie badawcze „*Jak osoby grające praktykują zakłady bukmacherskie?*” (s.107), doprecyzowane zostało przez cztery szczegółowe pytania badawcze. Proces badawczy składał się z trzech etapów: rozpoznania obszaru problemowego (m.in. studia literaturowe, analiza regulacji prawnych czy zwiad badawczy), badań wprowadzających (wywiad kwestionariuszowy PAPI, gdzie N=400, w tym 200 respondentów grających, 200 respondentów niegrających) oraz badań pogłębionych (30 ustrukturyzowanych wywiadów). Niewątpliwie na uwagę zasługują przygotowane do badań narzędzia badawcze, które uznać należy za rzetelną podstawę procesu badawczego. Pomimo dobrze przyjętej koncepcji badawczej u podstaw, której znajduje się rozróżnienie w badaniach wprowadzających respondentów grających i niegrających, sądzę, że Autor niedostatecznie wykorzystał wyniki badania dla zilustrowania różnic (lub ich braku) w odniesieniu do zagadnień ogólnych,

---

¹ Przypis recenzentki

światopoglądowych w obydwu grupach. Znajduje to swoje odzwierciedlenie w rozdziale szóstym. Przedstawiono tutaj elementy światopoglądu jako kontekst praktyki grania skupiając się głównie (choć nie jedynie) na osobach grających. Rozdział ten zresztą uważam, pomimo to, za bardzo cenny poznawczo. Wyjątkowo ciekawym jest wskazanie przez respondentów o dwojakim charakterze rzeczywistości, która w metaprzestrzeni pozostaje uporządkowana, a na poziomie funkcjonowania człowieka cechuje ją dezorganizacja. Architektura świata stanowi - według badanych, trudną przestrzeń do działania, gdzie możliwość wpływu na całość nie jest możliwy. Osoby grające czują się natomiast w pełni sprawcze na poziomie mikrosocjalnym w odniesieniu do spraw, w których uczestniczą bezpośrednio (s.131). Nie dowiadujemy się jednak jak kształtuje się w tym zakresie poczucie sprawczości osób niegrających, etc. Autor pisze, że graniu można potraktować jako „*rodzaj goffmanowskiego treningu sprawczości*” (s. 132) jednak nie kontynuuje tego wątku pisząc jedynie, że w badaniach jakościowych respondenci wskazują na refleksyjność jako najważniejsze narzędzie kontrolowania świata wokół siebie. Refleksyjność tą można jednak zakwestionować biorąc pod uwagę, jak słusznie spostrzega Autor, że: „*o ile bukmacherskie pieniądze faktycznie pozostają w ruchu, to zdecydowanie częściej jest to ruch w kierunku znikania, a nie namnażania się, czy choćby odtwarzania się*” (s.261). Szkoda zatem, że wątek refleksyjności w odniesieniu do podejmowania praktyki w rezultacie, której „*zanikają bukmacherskie pieniądze*” nie został silniej wyeksponowany w badaniach grających respondentów. Sama motywacja do praktykowania zakładów bukmacherskich - jak dowiadujemy się z badań, jest wielowymiarowa i nie sprowadza się jedynie do zdobywania dodatkowych pieniędzy. Są to również: zapewnienie sobie rozrywki i dostarczania emocji. Pomimo, że wśród deklarowanych kulturowych sensów gry zdobywanie pieniędzy ulokowane jest dopiero na trzeciej pozycji badanie refleksyjności w tym kontekście wydaje się uzasadnione (również z założeniem normatywnej neutralności samej praktyki zakładów). Znakomitym podsumowaniem wątków światopoglądowych jest spostrzeżenie Autora: „*Intensywne przemiany społeczno-polityczno-gospodarcze w połączeniu z liberalizacją obyczajową, przejściem od przemysłu do usług, konstytuowaniem się nowych norm prawnych czy dynamicznym rozwojem mediów ukonstytuowały przestrzeń, w której hazard stał się nie tylko praktyką, ale i metaforą opisująca rzeczywistość społeczną*”. (s.150). „Hazardowość kultury” stanowi okazje do konfrontowania się z ryzykiem. Zakłady bukmacherskie mają więc wiele znaczeń podzielonych na dwie grupy: znaczenia katalogowe oraz znaczenia drugiego rzędu, które opisane zostały w siódmym rozdziale publikacji. Autor zwraca uwagę, że znaczenia katalogowe wyrosły historycznie ze zwrotnej relacji pomiędzy tym, dlaczego ludzie uprawiali zakłady, a tym, co oferował im rynek usług w tym zakresie (s.

157) i są to, już wskazane: zapewnienie sobie rozrywki, dostarczania emocji oraz zdobywanie dodatkowych pieniędzy. Ponieważ zakłady bukmacherskie nie stanowią dla samych grających aktywności wzmacniającej własne potencjały i kreującej rozwój osobniczy (pozwalam sobie na normatywny komentarz) istotna jest wiedza, że postrzeganie przez respondentów zakładów bukmacherskich jako zabawy jest w dużej mierze konsekwencją kreowania w ten sposób tej formy aktywności przez samych bukmacherów oraz „edukowania” klientów tak, aby traktowali zakłady bukmacherskie właśnie jako zabawę (s.161). Emocje towarzyszące obstawianiu często są natomiast spójne z kulturowym wymogiem prowadzenia „ciekawego życia”. Zakłady potęgują również emocje związane z wydarzeniami sportowymi przez osoby interesujące się sportem (s.162-169). Wśród znaczeń drugiego rzędu Autor wskazuje na wyzwania intelektualne, poczucie kontroli czy mechanizm przeniesienia (np. „proteza” kariery sportowej). Same znaczenia mają konstelacyjną strukturę i charakteryzuje je dynamika na którą wpływa biografia respondentów, czy osobiste doświadczenia z zakładami.

Sama dynamika znaczeń oraz sprzężenie znaczeń z innymi wymiarami życia stanowi, według mnie, bardzo istotną ze względu na możliwe działania profilaktyczne, przestrzeń badawczą. Pominąwszy fakt uwarunkowań systemowych, takich jak konsumpcyjny model kultury czy korzyści czerpane z hazardu przez sformalizowane struktury (m.in. państwa) zrozumienie istoty procesów, również przez pryzmat ich sprzężeń i dynamiki powiązań, może skutkować zmianą praktyk społecznych, co z perspektywy jednostek, jakości ich życia i jakości relacji jawi się ostatecznie jako pożądany jednostkowo i społecznie skutek.

Rozdział ósmy i dziewiąty recenzowanej publikacji poświęcony został zagadnieniom kompetencyjnym, czyli czego i od kogo uczą się osoby grające oraz na samemu działaniu, czyli praktyce grania ujętej jako planowanie, sporządzanie i sprawdzanie.

Kompetencje traktowane jako: umiejętności, wiedza użytkowa oraz wykonanie (Shove i in. 2012: tu: s. 182) stanowi splot tego, co indywidualne i społeczne - mechanizmów ich przekazywania oraz jednostkowych sposobów ich przyswajania. Podstawową kompetencją związaną z ogólnym rozpoznaniem zakładów bukmacherskich jest to, że gra się przeciwko bukmacherowi, a nie przeciwko innym graczom czy drużynie, zatem uwaga gracza powinna być skupiona na słabościach bukmachera i próbie jego ogrania. Kolejno Autor przedstawia techniczne aspekty grania, wskazując na wielowariantowość i komplikowanie się zakładów w perspektywie czasowej (która z jednej strony jest odzwierciedleniem złożoności współczesnego świata, a z drugiej strony może być przestrzenią do manipulacji i „ustawiania” zakładów; por.s.245). Do technicznych aspektów grania zalicza zarówno pokonywanie barier uczestnictwa (prawnych, czy logistycznych), jak i kontrolowanie emocji. W odniesieniu do

emocji traktowanie ich jako wymiaru technicznego gry uważam za nieprecyzyjne - jest to raczej wymiar mentalny mogący mieć wpływ na efektywność działania. Sama gra ma sens jeśli niesie ze sobą pożądane efekty i pozwala na czerpanie przyjemności, jednak: „*samo wystąpienie skutków aktywności zrealizowanych dzięki posiadanym kompetencjom, to zbyt mało dla zażywania przyjemności*” (Becker, 2009, s. 52). Istotne są, obok efektów obiektywnych, czyli trafnie wytypowanych wyników i wygranej pieniężnej, efekty paraobiektywne, a więc świadomość tego, że w praktyce grania wszystko wykonało się jak trzeba, czyli sama „sztuka grania” (s.198-203) oraz efekty subiektywne specyficzne dla konkretnego gracza. Gracze uczą się od ekspozytorów, instruktorów i konsultantów. Zdarzają się również gracze „samouki”. Zawsze jednak fundamentem grania jest praktykowanie, które ma charakter nieskończonego procesu angażującego czas i emocje. Granie to zakłady w działaniu, na które składają się: planowanie (z elementami takimi jak: odwołanie się do metazałożeń, nadawanie znaczenia, rozpoznanie i selekcja), sporządzanie (z: analizowaniem i typowaniem, stawianiem pieniędzy i „puszczaniem” kuponu) oraz sprawdzanie (z: czekaniem na wynik, śledzeniem i emocjami temu towarzyszącymi oraz tzw. „osadem”, czyli konsekwencjami po zakończeniu rozgrywki). Rozdział dziewiąty wnosi do publikacji możliwość zapoznania się z praktyką grania przez „szkło powiększające”. Perspektywa taka pozwala zdobyć wiedzę o zakładach bukmacherskich, którą trudno byłoby odnaleźć w innych publikacjach np. poradnikach, statystykach etc.

W proces wykonywania praktyki wpisana jest bowiem podwójność - zwraca uwagę Autor „*Z jednej strony jej realizacja pozostaje efektem oddziaływania wielu aspektów- elementów światopoglądu, nadawanych rozgrywce znaczeń, czy też określonych wzorów zachowania (...). Z drugiej strony granie pozostaje czynnością ucieleśnioną, niepowtarzalnym sposobem <robienia> praktyki*” (s. 227). W zakończeniu, obok podsumowania tego jak osoby praktykują zakłady bukmacherskie, znaleźć można ciekawe konkluzje dotyczące tego, co teoria praktyk mówi o zakładach bukmacherskich oraz tego, co zakłady bukmacherskie wnoszą do teorii praktyk. Dowiadujemy się zatem, że: hazard istnieje poprzez działanie (sama intencja czy wola podjęcia działania nie jest hazardem ponieważ nie powoduje fizycznych skutków), granie jest sensem samym w sobie, a jednostka jest „nosicielem” praktyki, czyli osobą praktykującą hazard (w tym podejściu nie jest hazardzistą - hazard nie ma totalnego znaczenia) granie jest jednak czynnością „pleniącą się” obecną w wielu obszarach aktywności jednostek, „rozlewa” się więc na znaczną część życia. Z drugiej strony badanie zakładów bukmacherskich zaznacza rangę dalekiego i bliskiego planu. Dowodzi, że ważny jest zarówno szeroki kontekst (głównie światopoglądowy, kulturowy. kompetencyjny), jak i bliski plan, dzięki któremu możemy rozpoznać między innymi procesy decyzyjne. Hazard w prezentowanej analizie jawi się „(...)

nie jako beczynna rozrywka, ale jako część większego obrazu ludzkiej rzeczywistości” (Reith, 1999, s. 181; tu: s. 292)

Autor na podstawie badań własnych formułuje istotne konkluzje, które mogą stać się inspiracją do dalszych badań nad niepewnością, nieprzejrzystością, ryzykiem i innymi zjawiskami współczesności, których hazard jest reprezentacją.

Konkluzja

Podsumowując, przedstawiona rozprawa habilitacyjna dr. Przemysława Nosala, pomimo kilku uwag krytycznych zawartych w recenzji, stanowi wartościowe poznawczo przedsięwzięcie badawcze wskazujące na wysokie kompetencje merytoryczne Autora.

Przedstawiona do oceny książka habilitacyjna pt.: *„Sportowe zakłady bukmacherskie. Społeczna praktyka grania”* spełnia wymogi ustawowe stawiane książkom habilitacyjnym.

Wnoszę o nadanie biegu dalszym etapom postępowania habilitacyjnego, a przedłożoną do recenzji publikację rekomenduję jako podstawę do nadania dr. Przemysławowi Nosalowi stopnia naukowego doktora habilitowanego w dyscyplinie nauki socjologiczne.

Joanna Wyleżalek

28-08-2023